

ÜSTAT EKREM

Selçuk Atay

HECE

inceleme

Dr. Selçuk Atay: 1982 yılında Kırşehir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara’nın çeşitli okullarında tamamladı. Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden 2005 yılında mezun oldu. Bir süre Osmanlıca Uzmanı olarak arşiv dairesinde görev aldıktan sonra 2009 yılı içerisinde öğretmen olarak Millî Eğitim Bakanlığı’na atandı. 2012 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı’ndan “Vâlâ Nurettin Vâ-Nû’nun Hayatı, Sanatı ve Eserleri” adlı çalışmasıyla mezun oldu. 2014 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı’nda başladığı doktora öğrenimini “Servet-i Fünûn Şiiri Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme: Tevfik Fikret’in Şiir Evreninde Anlamsal Yapılar” adlı teziyle 2018 yılında tamamladı. Yayımlanmış çeşitli kitapları ve bilimsel makaleleri bulunan Selçuk Atay, hâlen Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yapmakta ve Yeni Türk Edebiyatı alanında akademik faaliyetlerini sürdürmektedir.

Yayımlanan başlıca eserleri şunlardır: Vâlâ Nurettin Vâ-Nû, *Baltacı ile Katerina - Orijinal Metinden Aktarım ve Günümüz Türkçesi*; Vâlâ Nurettin Vâ-Nû: *İnsan ve Eser*, *Tevfik Fikret “Bütün Şiirleri” Orijinal Metinden Aktarımı ve Sözlük*, (2 Cilt, İbrahim Tüzer ile); Halit Ziya Uşaklıgil, *“Bütün Eserleri: Mai ve Siyah / Aşk-ı Memnû / Kırık Hayatlar” - Orijinal Metin, Sözlük/Günümüz Türkçesi* (3 Cilt, İbrahim Tüzer ile); *Acz ile Ceht Arasında Bir Ömür: Cabit Zarifoğlu; Tevfik Fikret: Göstergibilimsel Bir Okuma Denemesi*.

aselban@gmail.com / selcukatay.academia.edu

ÜSTAT EKREM

Selçuk Atay

Hece Yayınları: 605

İnceleme

©Hece Yayınları

Editör

Prof. Dr. İbrahim Tüzer

Birinci Basım

Şubat 2021

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-7547-95-8

Baskı

Emsal Matbaa Tanıtım Hizmetleri San. ve Ltd. Şti.

Sertifika No: 46753

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara

T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 9

KRONOLOJİ / 15

I. BÖLÜM: RECAİZÂDE MAHMUT EKREM'İN HAYATI

- 1.1. Tevarüs Edilen Estetik Tavrı yahut Recaizâde Ekrem Bey'in Aile Çevresi ve Çocukluğu / 21
- 1.2. Elli Yıllık Sadıkane Hizmet: Devlet Memuriyeti / 26
- 1.3. En Ağır İmtihan: Çocuklar / 39
- 1.4. Başarılı Bir Öğrenci, Disiplinli Bir Hoca: "Üstat Ekrem" / 48
- 1.4.1. Olgunlaştırıcı Bir Hamle: Ekrem'in Tercümelere Üzerine Namık Kemal'in Görüşleri / 49
- 1.4.2. Dost Meclisindeki Nazar: Nesteren Mütalaanâmesi / 53
- 1.4.3. Üstadane Bir Tecrübe: Mekteb-i Mülkiye Muallimliği / 56
- 1.4.4. Bitmeyen Tartışmalar / 64
- 1.4.4.1. *Talim-i Edebiyat* ve *Takdir-i Elhan* Etrafında Gelişmeler / 65
- 1.4.4.2. *Gözyaşları* Üzerine Başlayan Tartışma / 72
- 1.4.4.3. Servet-i Fünûn'un Kuruluşundan Sonrakiler / 75
- 1.5. İrtihal yahut Önden Gidenlerle Vuslat / 84

II. BÖLÜM: ŞAİR EKREM

- 2.1. Yolunu Arayan Şiirin Ferdi Duyuş Tarzı: *Nağme-i Seher* / 93
- 2.1.1. Estetik Bir Tavrı: Tasavvuf ve Fert / 96
- 2.1.2. Yeni Bir Tür: Denemeden Mensur Şiire / 107
- 2.2. Tezadın İlk Görüntüsü: *Yâdigâr-ı Şebâb* / 113
- 2.3. Mukaddimeleriyle Öne Çıkan Bir Eser: *Zenzeme'ler* / 121
- 2.3.1. Sese Dair Bir Çaba yahut Garp Tesiri: *Vezin ve Kafîye* / 124
- 2.3.2. Klasikten Yansıyan Hayal: *Arayışlar* / 130
- 2.3.3. Düşünen ve Acı Çeken Tavrı: *His* / 137
- 2.4. İçinden Çıkılamayan Girdap: *Tefekkür* / 144
- 2.4.1. Hüznün Kaynağı Olarak Geçmiş / 149
- 2.4.2. "İğbirar" yahut Nesirdeki Şimdi / 153
- 2.4.3. Nijad'da Beliren Ümit: *Gelecek* / 157
- 2.5. Yeni Devrenin Hazırlayıcısı Olarak *Pejmürde* / 160

2.6. Kendi Üzerine Kapanan Zihin: *Nijad Ekrem* / 166

2.6.1. İki Ölüm Arasında: Fotoğraf ve Anı / 170

2.6.2. Nesne Hâline Gelen Özne / 177

III. BÖLÜM: NASİR EKREM

3.1. “Nefaset” ve “Letafet” Yolunda Bir Arayış: “Hikâye-perdazlık” / 187

3.1.1. Bir Hüzün İki Ölüm: *Muhsin Bey yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi* / 190

3.1.1.1. Eyleyeni Yalnız Bir Sözcük: Hüzün / 192

3.1.1.2. Şairane Bir Çaba: Hikâyenin Şiirle Yeniden İfadesi / 196

3.1.2. Batılılaşma Eleştirisinin Bir Başka Cephesi Olarak *Mufarakat* / 200

3.2. “Eğlence” ve “Hikmet”in Kıskaçındaki Aydın: Bir Romancı Olarak Rezaizâde Ekrem / 203

3.2.1. *Sâime* yahut Ahmet Mithat Yolunda Bir Kalem Tecrübesi / 206

3.2.2. Karakteriyle Aşına, Mizacıyla Batılı Bir Roman: *Araba Sevdası* / 214

3.2.2.1. *Araba Sevdası*'nın Türk Matbuatındaki Görüntüsü / 214

3.2.2.2. “Noble” Bir Histerik: Bihruz Bey’in “Sevda”ları / 223

3.3. Eğitici ve Eğlenceli Göstermelikler: Ekrem Bey’in Tiyatroları / 233

3.4. Romantizmin Tesiri Altında: Tercümelemler / 249

IV. BÖLÜM: ÜSTAT EKREM

4.1. Bir İhtiyacın Evrimleştiği Tür: Nazariyat / 263

4.2. Fikrin Tanzim ve Takdimi: *Talim-i Edebiyat* / 265

4.2.1. Eserin Mebde-i Fikir ve His / 276

4.2.2. Eserin Şahsiyeti: Üslup / 281

4.2.3. Mananın Tezyini: Mecazlar / 286

4.2.4. Biçimin Tezyini: Sanayi-i Lafziyye / 290

4.3. Tamamlayıcı Bir Metin: *Takdir-i Elban* / 292

4.4. Üstat Oluşun Gereği: *Takrizat* / 302

SONUÇ / 309

KAYNAKÇA

Rezaizâde Mahmut Ekrem Bey’in Eserleri / 315

Diğer Kaynaklar / 316

DİZİN / 326

KISALTMALAR

age : adı geçen eser

agm : adı geçen makale

agy : adı geçen yazı

bkz : bakınız

C : cilt

ev : Çeviren

ed : editör

haz : hazırlayan

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

S : sayı

s : sayfa

ss : sayfa sayısı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vd : ve diđerleri

ÖN SÖZ

Sanatkâr, yazdığı eserlerle edebiyat tarihlerinde iyi kötü bir yer edinebildiği gibi sanat hayatı boyunca yaptığı tercihleriyle de bu tarihlerin bir köşesinde tutunup kalmayı başarabilir. Şüphesiz yapılan tercihlerin verilen eserlerle uyum gösterdiği ender durumlarda ise sanatkâr daha ziyade kendi yeri ve kıymetini kendisi belirleyecektir. İşte Recaizâde Mahmut Ekrem edebiyat tarihindeki yerini -herhangi bir eseri dışarıda bırakılmaksızın- üstat olarak belirleyebilen sanatkârlardandır.

Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'den bahsedilirken “sanatkâr” sözcüğünün kullanılması yazar için bir tercihten öte zorunluluk durumunun ifadesidir. Monografi çalışmalarında üzerinde durulan ismin hemen daima edebî türlerden birine olan bağlılığı araştırmacının inceleme nesnesine şair, yazar, romancı, tiyatrocu gibi sözcüklerle hitap edebilmesine imkân tanır. Ancak monografisi yazılan isim Recaizâde Mahmut Ekrem ise bu hitap şekillerinin çalışma boyunca pek çok kez birbirine karıştırılması mukadder bir hüviyet kazanmaktadır:

“Sanat müşkül ise de muaheze âsân değildir” sözü etrafında üstat, “Ah!.. gerçek mi?.. Hayır!.. Yalan söylüyorsun... Es posibl?..” cümlesini okurken romancı, “gözüm nuru oğulcuğum Nijad’ım” diye yalnız Nijad’ın değil ölen bütün çocuklarının ardından ağlarken şair, *Me Prizon* tercümesini veya neredeyse eserin asıl sahibini unutturan *Yad Et* manzumesini değerlendirirken mütercim, her ne kadar *Zavallı Çocuk*’u “takliden” yazılmış olsa da Hamit’le birlikte yeni bir anlayışın yerleştirilmesinde etkili olan eseriyle tiyatrocu, Ahmet Mithat yolundaki kalem tecrübeleriyle hikâyeci şeklinde anılabilecek olan

Recaizâde Ekrem, aynı zamanda bu hitapların her birinde sözcüğün anlam alanını ihata edebilen bir sanatkârdır.

Kendisinden bahseden tüm kaynakların, içinde bulunduğu kıymetler dünyasının mirasına sahip çıkma noktasında övgüyle söz ettiği bir devlet adamının ve aynı zamanda Recai mahlaslı bir şairin oğlu olarak dünyaya gelen Ekrem Bey, tevarüs ettiği estetik hazinesini mizacıyla bütünlüyle dünya içerisindeki varlığını ve bu varlığın anlam alanını belirlemiştir.

Her sanatkâr dünyadaki varlığını geride bıraktığı eserleriyle daimi kılar. Bu süreklilik arzusu aynı zamanda onun bu dünyada artık nasıl bir şekilde varlığını sürdüreceğine/‘varolmaya’ devam edeceğine dair gayretin de belirleyici unsurudur. Ekrem Bey’in söz konusu anlam alanı, on altı yaşında başlayıp ömrünün son gününe kadar devam eden devlet memuriyeti ile birlikte şahsi trajedilerini içine alan geniş bir tecrübeyi içine alır. Diğer yandan bilinçli bir sanatkâr tavrıyla sanatı üzerine düşünen, onun paranteze alınmış anlamını hayatının içerisine aktarabilen yönüyle bu anlam alanını genişletir. Bu bakımdan sanatkâr, şahsi hayatı ile “hayat-ı resmiye”si arasında bir ayrılığın veya çelişkinin belirmediği müstesna bir görüntü sunar.

Bu itibarla edebiyat tarihinin verileri altında ve mümkün olduğunca ilk elden kaynaklara gitmek suretiyle oluşturulmuş olan birinci bölüm, Ekrem Bey’in hayatına etki edecek tüm unsurları içine almaya gayret gösteren bir hususiyet arz etmektedir. Devrin gazete ve dergilerinden hatıra kitaplarına kadar uzanan söz konusu kaynaklarda yaşadığı ilk aşktan müfettişlik görevlerine, isteyerek veya istemeyerek içine çekildiği tartışmalardan aile yaşantısına, Namık Kemal ve devrin diğer sanatkârlarıyla olan münasebetinden hocalığına kadar sanatkârı etraflı bir bakış açısıyla tanımaya yardım edecek tüm verilerin analiz edildiği bölümde varlığı şüpheli durum ve olgulara yer verilmemiştir.

Sanatkârın şairliğinin incelendiği ikinci bölümde ise ön yargıların çalışmaya gölge düşürmemesine dair özel bir gayret gösterildiğinin burada belirtilmesi gerekir. Edebiyat tarihlerinde genel bir kanı

olarak nesriyle yaptığı yenilik ve hususiyle hocalık görevinin tesiri bir yana şairliğinin oldukça zayıf olduğuna dair tekrar edilegelen bir kanaat bulunmaktadır. Ancak bu ‘eski’ oluşun nasıl ve ne şekilde olduğu izah edilmemektedir. Diğer taraftan eskiliğin mahiyeti de açıklanmadığı için oldukça müphem kavramlarla birlikte sanatkârın şairliği incelenmiş olmaktadır.

Ekrem Bey’in şairliğine dair yapılan bu değerlendirmeler kimi şiirleri çerçevesinde haklı olmakla beraber pek çok eksikliği de beraberinde getirir. Onun küçük bir divan görüntüsü arz eden *Nağme-i Seber*’le başlayan ancak *Zemzeme* ile büyük bir değişim geçiren şairliğine temas etmek ve nihayet *Nijad Ekrem* ve *Pejmürde* ile olgunlaşarak bambaşka bir yöne evrildiği şairliğin bütüncül bir bakış açısıyla ne gösterdiğini izah etmek bu anlamda bir gerekliliktir. Oysaki sanatkârın hayatı ile en çok temas eden şairliği, ‘zaman’ kavramını kullanım tarzı ile birlikte görülmeli ve bu açıdan değerlendirilmelidir.

Elinizdeki çalışma bahsedilen sorunu aşabilmek için yapısal bir çözümleme gayreti içerisinde olmuştur. Ancak bu ‘yapısal yaklaşım’ salt bir yöntem olarak değil şiirlerin anlaşılmasında yalnızca bir araç olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla “Şair Ekrem” ismi verilen bu bölüm metni esas alan, ancak epistemolojik olarak sanatkârın biyografisine de başvurmayan bir bölüm olarak değerlendirilmelidir.

“Nasir Ekrem” başlığını taşıyan çalışmanın üçüncü bölümü ise hikâye, roman, tiyatro ve tercüme olarak kendi içerisinde dört parçaya ayrılmış ve yukarıda ifade edilen bakış açılarından bir bütün oluşturan sanatkârın oluşturuçu unsurları anlaşılmasına çalışılmıştır.

Parçaların bütünü izah etmeye çalışan yapısı içerisinde Ekrem Bey’in nesirlerinin onun sanatkârlığını tekrar eden değil, birbiri ardına ve birbirini tamamlayan çalışmalar olduğu ilk göze çarpan husustur. Bu itibarla çalışmanın kompozisyonu edebî türleri kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Hikâyeleri ve romanları ile ‘nazar’ını dış dünyaya çevirmiş olan Ekrem Bey’in bu anlamda dili de değişmiştir. Değişen dil, şüphesiz, malzemesi dil olan bir sanatkârın sanatının incelenmesinde de değişikliği zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla çalış-

manın üçüncü bölümü daha ziyade sosyoloji ve psikoloji ile edebiyat arasındaki ilişkiden faydalanmaktadır.

Sanatkârın tiyatro ve tercümeleri ise hikâye ve romanlarına göre daha çok kendilik bilincini oluşturan eğitici bir faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Ekrem Bey'in giriştiği kalem tecrübeleri burada sanatının esasını şiir ve roman üzerine kurgulayan bir sanatkârın çevresindeki içerisine girdiği medeniyet dairesini tanıma ve anlamlandırmasına yardımcı unsurlar olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümlerinde incelenen eserler, sanatkârın kişiliğinden kimliğine kadar pek çok ipucu verir ancak doğrudan doğruya kendiliğini sunmazlar.

Çalışmanın son bölümü ise sanatkâr Ekrem Bey'in teorisyen yönüne dikkat çekmektedir. Şüphesiz Ekrem Bey'in 'üstat' oluşu teori planında ortaya koyduğu eserlerle sınırlandırılmaz. O, yayımladığı eserlerinin tümü, sekiz yıl süren hocalık vazifesi ve Servet-i Fünûn sanatkârlarının sanatlarını şekillendirici etkisi göz önünde bulundurularak "üstat" olarak anılmış bir isimdir. Ancak gerek hocalığı ve gerekse bu bölümde anılan *Talim-i Edebiyat*, *Takdir-i Elhan*, *Takrizat* gibi eserleri bahsedilen üstatlığın hazırlayıcısı ve gereğidir.

Çalışmanın son bölümü ismi zikredilen eserlerin incelenmesine ayrılmış, ancak o eserler etrafında gerçekleşen tartışmaların muhtasar suretleri birinci bölümde sunulmuştur. Böylelikle tartışmaların arasında eserlerin yapısını kaybolmasının önüne geçilmek istenmiştir. Hem *Talim-i Edebiyat* hem de *Takdir-i Elhan*'da geçen hükümleriyle devrinde olduğu gibi bugün bile pek çok yerde kullanılan önermelerin sahibi olan sanatkâr yeni girilen medeniyet dairesinin bir kopyasını kendi ülkesinde oluşturmaya çalışanlardan özgün bir ifadeyi yakalayabilmiş pek çok sanatkâra kadar yol gösterici bir vazife yüklenmiş olmaktadır.

Elinizde tuttuğunuz çalışma böylesi bir sanatkârı hayatı ve sanatının pek çok veçhesini bütünlüklü bir bakış açısıyla değerlendirmek gayesiyle kaleme alındı. Elbette sanatkârın kıymeti nispetinde bir kıymete haiz olmadığı açıktır. Ancak onun derinliğine bir katkı

sağlayabilmişse, Türk edebiyatına bunca emeği geçmiş bir ismi anlamaya veya anlamlandırmaya hizmet edebilmişse kendisini başarılı sayacaktır.

Çalışmam boyunca sorularına, tespit ve değerlendirmelerime günlerle ifade edilebilecek derecede vakit ayıran, bu anlamda bir sabır abidesi olarak gördüğüm kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim Tüzer'e teşekkür ederim. Onun dikkat çektiği hususlar olmasaydı bu çalışma bir değil birçok yönden eksik kalırdı. Öte yandan çalışmamı yayımlama nezaketi gösteren Hece Yayınları'na da şükranlarımı sunuyorum.

Selçuk Atay
Ankara, 2021

KRONOLOJİ

- 1847 İstanbul Vaniköy'de doğdu (Rebiülevvel 1263/1 Mart 1847). Babası sonradan Recai mahlasını alan Mehmet Şakir Efendi, annesi Rabia Adeviye Hanım'dır.
- 1854 Bayezid Rüştüyesi ve ardından Mekteb-i İrfaniye'ye devam etti.
- 1858 Harbiye İdadisi'ndeki öğrenimine başladı.
- 1862 Rahatsızlığı sebebiyle Mekteb-i Harbiye'ye geçmeden eğitimi yarıda bırakılarak Hariciye Mektubî Kalemî'nde, on altı yaşında devlet memuru oldu. Burada Namık Kemal, Leskofçalı Galip, Hersekli Arif Hikmet gibi dönemin önemli isimleriyle tanışma imkânı buldu. Fransızca ile tanışıklığı yine bu memuriyetinin olduğu yıllarda başladı.
- 1865 Amcası Ârif Efendi'nin en küçük kızı Ayşe Güzide Hanım ile evlendi. Evlendiklerinde Recaiî Ekrem Bey on sekiz, Ayşe Güzide Hanım ise on dört yaşındaydı.
- 1866 Maliye Esham Kalemî'ne tayin oldu. Ardından üç ay sonra Tahrir-i Emlâk kalemine nakledildi.
- 1867 Tahrir-i Emlâk kaleminden istifa etti (13 Mart). İlk yazıları *Tasvir-i Efkâr*, *Hakayıku'l-Vekâi* ve *Terakkî* mecmualarında yayımlanmaya başladı. Namık Kemal'in 18 Mayıs 1867'de Paris'e giderken Şinasi'den devraldığı *Tasvir-i Efkâr*'ı, 465. sayısından itibaren Recaiî Ekrem yönetmeye başladı.
- 1868 1-13 Nisan tarihleri arasında Esham Muhasebesi'nin Mühimme Odası'nda görev yaptıktan sonra yine istifa etti. Mayıs ayında dört yıl görev yapacağı Şûrâ-yı Devlet muavinliğine atandı. Muavinlik görevinden sonra da dört buçuk yıl kadar baş muavinlik görevini yürüttü. İlk çocuğu Fatma Piraye'yi doğduğu gün kaybetti. Yaklaşık on beş yıl sonra yayımlanan *Tabassür* manzumesi Piraye için yazıldı.
- 1870 Tiyatro türünde olan ilk eseri *Afife Anjelik* yayımlandı.